



ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Том 5, 2008-2009

ОПИТ ЗА РАЗКАЗ НА ВСЕКИДНЕВИЕТО НА НИКОЛА
МАРКОВ ОТ СЕЛО МАРИЙНО,
ВЕЛИКОТЪРНОВСКА ОКОЛИЯ

ГЕОРГИ МАНДИЧЕВ

Курсова работа по дисциплината " Европа и модернизацията на България"

Ръководител: д-р. Мартин Иванов



Увод

Започвайки работа по разглеждането и анализа на земеделските книжки, събирани от Агрономо-лесовъдния факултет съвместно с Института за земеделска икономия, трябва да спомена, че този опит за интерпретация има стремеж да бъде предимно социологически. От гледна точка на изследваните данни, с които разполагам, ще се постарая да включа и удържа в изводите, които ще направя, едновременно две гледни точки – отправната - историческа и интерпретативната – социологическата.

Смятам, че събираните данни представляват богатен материал от няколко гледни точки. От една страна, проясняват факти от неизследван период в българската история, а от друга, при анализа им се включват различен тип изследователски подходи. Ето защо си мисля, че запознавайки се със земеделските книжки, събирани в края на 30-те и началото на 40-те години, днес разполагаме с данни, които разкриват и доказват твърдението, че социологията е полипарадигмална наука. Още повече, че ако перифразирам Емил Дюркейм, ще започна настоящото изследване с твърдението, че историята е за социологията това, което е микроскопът за биологията. Позволявам си тази претенция с оглед събраните доказателства за живота, макар и само в една година на 53 годишния Никола Марков от село Марийно.

Струва ми се, че работата по събраните материали не би била достатъчно успешна, ако не се сравнят като опорна точка още няколко земеделски книжки. Ето защо, в хода на анализа, ще бъдат ползвани данните от книжките на други стопани, които бяха любезно предоставени от д-р Мартин Иванов.¹

¹ Бих искал да акцентирам върху един факт, който навлезе в съзнанието ми непосредствено след започването на работата по анализа на земеделските книжки. Този тип отчитане на работа е застъпен в множество съвременни международни корпорации. Събирането на часове труд има значение при последващо добавяне на определена сума към месечната заплата или изчисляването на глоба. Правя тази бележка с оглед доказване ефективността на подобен тип отчитане на труд, дори и в съвременни условия.

Предмет на изследването

Като предмет на изследването мога да определя модернизацията на българското село, отразена в земеделската книжка на Никола Марков от с. Марийно, Великотърновска околия, ако следвам тогавашното административно деление. По-конкретно, ще се опитам да представя своето виждане за това дали се случват процеси на модернизация в България, погледнато през дейността на един земеделски стопанин.

Настоящата работа се стреми да предаде едно исторически плътно описание на живота на един стопанин и да прокара основни щрихи в неговото всекидневие. В рамките на един по-широк анализ, това би позволило да се пресъздаде цялостна картина за живота в българското село от един крайно непредставен от социологическа гледна точка период в българската история.

Изследователски цели

Като основни цели на проекта, бих определил следните :

Да се предложи опит за интерпретация на описаните от Никола Марков сведения и да се:

- очертае по-общият контекст, в който са събирани земеделските книжки и да се оформи картина на политическа, икономическа, културна и социална среда. По този начин ще може по-лесно да се осмислят условията, в които се развива българското земеделие в края на '30-те и началото на '40-те години;
- направи опит за обрисване на основните предпоставки, повлияли върху всекидневието на Никола Марков;
- направи опит за житейски разказ не посредством споделена житейска история, а през грижливо попълван въпросник, описващ всекидневните активности на жител на великотърновска околия;
- в крайна сметка да се сравнят няколко подобни случая по нарочно избрани критерии, които биха могли да помогнат в изработването на по-значимо изследване, което да даде отговор на множество други въпроси, отнасящи се до успеха или неуспеха на българската модернизация и евентуалното им обвързване с по-нататъшни събития, формирали развитието на България за години напред.

Обект на изследването

Освен посочената книжка на Никола Марков, конкретизирайки обекта си на изследване, несъмнено трябва да спомена и останалите 5 земеделски книжки, които ще бъдат взети под внимание. Опитвам да приложа еднаква изследователска коректност към всеки един от тях и ще сравнявам различните стопани по няколко критерия, които ми се струват важни. На първо място, ще ползвам обобщените данни от главната книга; месечните отчети, както за приходи, така и за разходи. Особено ме вълнуват различните данни за разходи направени към граждански сдружавания.

Основни работни хипотези

Като изходна хипотеза залагам, че данните, с които разполагам могат да послужат за специфичен анализ, който да покаже ясни контури на случваща се промяна в рамките на българското село от края на 30те - началото на 40те години на 20ти век. По този начин могат да се открият много неразкрити до този момент детайли от социалния живот на българските стопани и по този начин да се обяснят определени специфики на социалното им живеене.

В тази връзка, може да се добави втората ми хипотеза. Промяната, която наблюдаваме е резултат от процеси, дълго траещи в българското общество и развиващи се паралелно с множество други фактори. Започва да се мисли за модернизация² на селото, която не бива да се пренебрегва при анализиране и осмисляне на по-нататъшни процеси, засегнали селските райони в България.

Социално-исторически контекст

За да се добие пълна представа за разглеждания период, ще се опитам да опиша историческата ситуация в България през 1940-та година. Изследваната стопанска година - 1940-1941г. е гранична за България спрямо Втората световна война. Историците³ определят периода след 1935 г. като време на „Царски режим“. Между 1936г. и началото на 1940г. на власт е правителство начело с Георги Къосеиванов. Безпартийно, то има за задача да утвърди този режим и да го легитимира окончателно. „През март 1938г. на проведените избори, опозицията печели 63-ма представители, а правителството - 97, 150 от депутатите са членували в политически партии. С тази

² В случая под „модернизация“ разбирам - процес на самопораждаща се промяна- лекционен курс по „Теории на модернизацията“, д-р Венелин Стойчев

³Работата не претендира за историческа изчерпателност, а единствено и само за коректност спрямо вътрешната политика на страната по това време.

стъпка се утвърждава авторитарният монархически режим, който въпреки демократичната фасада - запазване на конституцията и парламента - на практика изключва народа от управлението със забраната на политическите партии и премахването на разделението на властите. Режимът се опира на казионните обществени организации, чиновничеството, армията и полицията.”⁴ Действалата до момента политическа система е променена и на нейно място идва друг тип управление. По това време събитията в цяла Европа са доста динамични и обществено-политическата ситуация не може да бъде оценена еднозначно. Освен това, тези процеси имат свои аналогии в други европейски държави. В Германия на власт е Националсоциалистическото движение на Адолф Хитлер, Италия се ръководи от Мусолини, в Испания все още се „чува” тътенът на гражданската война, а като цяло светът е пред разпалването на война. Ето защо, може да се помисли по какъв начин подобен тип трансформации оказват влияние върху индивидите и дали въздействат върху случващите социални процеси на микроиво. Би могло да се очаква, че подобен тип интензивност, от гледна точка на заобикалящата властова среда ще поставя под въпрос стабилността на икономиката.

В същото време, българското стопанство изживява подем. През 1935г., „след унищожителната вълна на Голямата депресия, помела значителна част от българския банков сектор, към средата на десетилетието икономиката успява да се съвземе и за кратко да постигне впечатляващ с темпа и продължителността си стопански растеж.”⁵ Конкретното изражение на този стопански растеж са демографският прираст, постигането на втори по ръст (след Полша) по темп на растеж на БВП в цялата европейска периферия. Страната се развива икономически позитивно. Сравнявайки годините след края на Първата световна война, когато цялостното развитие на държавата е поставено под въпрос, то 30-те години показват стабилност и растеж. Това са обективни предпоставки за разгръщане на различни процеси, както на стопанско, така и на социално равнище.

⁴Учебно помагало по история за зрелостници и кандидат-студенти”, С,2001,412с.

⁵ Иванов, М. Чудото на зачатието или как България бе „обременена с комунизъм”. - Социологически проблеми, XXI , 2007, 3–4, с. 304.

Изложение

Никола Марков е на 53 години и живее в село Марийно, Великотърновска област. Старото име на селото е Фида бей, а в момента фигурира в регистрите под името Велчево. Сведения за него намираме в описание на Феликс Каниц от 1872г., когато известният унгарски пътешественик посещава кръчмата на селото и описва срещата си в нея с Кольо Фичето. Що се отнася до заниманията на жителите на това място, от данните за село Велчево става ясно, че основният поминък е лозарството, благодарение на което са изнасяни вино и ракия за цяла Добруджа.

След като очертах социално - историческата картина и показах къде точно се намира на картата на България мястото, където живее стопанинът Никола Марков, мога да пристъпя към конкретния анализ. Семейството му се състои от неговата съпруга - Вела, децата Надежда, Петър и Васил. Никола както и цялото му семейство са грамотни. Що се отнася до числеността на семейството, то по-скоро влиза в удобното клише „нормално”. Съдейки от останалите книжки, се разбира, че семействата на Пеньо Куцаров, Васил Йоакимов, Тишон Пенев са също 4 или 5-членни. Изключение прави Варадин Стефанов, чието домакинство наброява 11 члена – 85 годишната Маргита, Варадин, неговата съпруга Мерка и техните осем деца - Димитър, Милан, Атанас, Стефан, Ина, Невенка, Тодорка, Малинка, на възраст между 3 и 20 години. В този смисъл 5-членно семейство може да се определи като типично. Разглежданият времеви период се характеризира с демографски бум. След 1935г. България изживява значимо като процент нарастване на живородените деца. „По-високата образованост има пряк ефект и върху подобренията условия на обществено здраве и стандарт на живот в селските райони.”⁶. Демографските показатели са първите индикатори, които дават насоки за разбиране и осмисляне на икономическото развитие. Очевидно, следването на икономически правилна политика се отразява най-напред в повишена раждаемост. Логично е да се мисли, че са налични условия за отглеждане и изхранване на повече деца. Това от своя страна осигурява необходимия ресурс от работна ръка, която може да бъде включена в земеделското стопанство. На пръв поглед незначителен факт, показващ една от характеристиките на модернизирало се общество.

Обръщайки поглед към собствеността, разбираме, че стопанският двор възлиза на 2 декара площ. Марков декларира притежание на още 6 декара зеленчукови градини до двора и 3 декара нива извън него. Освен това, той притежава друга тридекарова

⁶ Иванов, М. Чудото на зачатieto или как България бе „обременена с комунизъм” – Социологически проблеми, кн.3-4, 2007, с.322

нива, отдадена под наем, при условие, че получава една трета от произведеното. Не бих казал, че това е заможно семейство. Земята, която има, дава ресурс за живеене, който не е луксозен и стига достатъчно за изхранването на семейството. Сравнявайки с книжката на Васил Йоакимов от Долна Секирна, Брезнишко, може да се каже, че Никола Марков е значително по-неплатежоспособен. Васил притежава 55 декара, отдадена под наем нива, от която ползва произведената продукция.

Всички тези показатели предлагат няколко възможности да се мисли за собствеността на българските стопани. От една страна те притежават земя, която вече отдават под наем и имат съзнанието за възможност за изкарване на пари от тази земя. От друга, има вероятност да е налична неспособност от страна на семейството да обработва тази собственост. Във всеки случай практиката на отдаване под наем и получаването на паричен и стоков капитал отвежда към мислене за пазарно отношение към ресурса, с който разполага Никола Марков.

В този случай, бих искал да подчертая няколко неща. Земеделските книжки дават възможност да се разгледат различните форми на притежание и обработка на притежаваното. Ясно се вижда, че има осъзната потребност от непрекъснат труд върху земята, което може да доведе до забогатяване или ако не, то задържане на едно ниво на съществуване. „Овладяната” собственост показва модерен поглед върху средствата за изхранване. Пазарното мислене за притежанието на индивида е белег на променено съзнание и отношение към заобикалящата го среда. Наличието на подобен тип светоглед може да доведе до това той да стане „реална отправна точка, около която се гради социалният живот”⁷. Стопанинът обработва своята земя и тя е достатъчна, за да му осигури живеене. Тук е мястото да бъде подчертана разликата между живеене и оцеляване. Оцеляването само по себе си вече не е проблем. Пред модерния индивид се изправят други области, с които той трябва да се справи. Това е и една от основни разлики между домодерната и модерната епоха. Променените условия на Модерността изискват отношение към друг тип занимания, които до този момент са били поради една или друга причина пренебрегнати.

Едно от тези занимания е активното гражданско участие в обществени дейности. Индикаторът, който ми направи силно впечатление по време на работата със земеделските книжки е наличието на разход за подобни занятия. През месец март са направени няколко разхода - за членски внос за градското сдружение, за земеделската

⁷ Димитров, Г. Университетски курс по социология край на ХХ век. Социология на свободата., С, 2001, 44 с.

задруга, както и абонамент за вестник „Земеделска задруга“. В опита си да разглеждаме земеделската книжка на Никола Марков от гледна точка на теориите за модернизацията, не бива да се пропуска фактът, че модерният човек, „за да получи някаква стабилност отвъд себе си, осъществява свободата си, като по свой избор създава (или се включва в съществуващи) сдружения“⁸.

Смятам, че това е един от основните белези на модернизацията на българското село. След като индивидът е достатъчно автономен от гледна точка на своите финансови възможности, то той може да делегира решаването на политическите въпроси на други лица. Легитимно право е всеки един да предостави гласа си в организация, която защитава неговите интереси и чрез която той е дал възможност на политиците да решават важните въпроси за неговото бъдеще. Никола Марков притежава 1 прасе, 10 овци, 1 кобила, 20 кокошки, едно пчелно семейство. Това стопанство изисква целодневна грижа и всеотдайна работа за отглеждането и изхранването им. Модерният индивид не може да си позволи да negliжира частната си собственост. Същевременно не може да прекрати и участието си в т.нар. „трети сектор“. Казано по-иначе – посредством членството в различни граждански организации, Никола Марков може да се съсредоточи върху всекидневната си дейност и да остави на друг вземането на решения. От неговото производство и добро управление на стопанството му, ще спечели единствено и само хазната.

От гледна точка на участие в т.нар. трети сектор, мисля, че трябва да се обърне внимание на факта, че моментът на изследването съвпада със забраната на политическите партии и други организации. Въпреки това, населението участва в друг тип граждански обединения и по този начин търси механизъм за личностна изява. Тук може да се обърнем към Фукуяма и посоченият от него проблем за социабилността. „На разлома между XIX и XX век потокът на самоорганизацията се разлива и в традиционните селски общности. В българската провинция възникват автохтонни културни, политически и стопански структури на социабилност – читалища, земеделско движение и кооперации. Втъкани в интерпретативната рамка, предложена от Фукуяма, те би трябвало да маркират една много по-висока рамка на социабилност, отколкото е приемано до сега.“⁹ Данните, които получаваме от Никола Марков могат да подсказат

⁸ Димитров, Г. Г. Университетски курс по социология край на XX век. Социология на свободата., С, 2001, 55 с.

⁹ Иванов, М. Чудото на зачатие или как България бе „обременена с комунизъм“. - Социологически проблеми, XXI, 2007 3–4, с. 324.

подобен тип развитие на гражданските самоорганизации. Самата възможност за самостоятелно определяне на гражданска принадлежност, се оказва белег на модернизиращо се индивидуално съзнание.

Друг елемент, който ми прави впечатление е застраховката на добитъка от страна на Никола Марков, както и от някои други стопани. За справка ще посоча, че през месец март, Никола Марков е похарчил 180 лв за осигуряване на добитъка. По този начин той застрахова основна част от своето имущество, без което няма да може да изкарва прехраната си. Разглеждайки застраховането като практика, то тя е широко застъпена в модерните общества. Разходът за тази застраховка предполага съзнателна поддръжка на собствеността.

Бих искал да обърна внимание на факта, че днес употребата и покупката на застраховки е по-скоро с тенденция към застраховане на автомобила и по-малко живот или имущество. Тълкувам подобен акт от страна на земеделския стопанин като израз на неговото желание да се увери във възвратимостта на ресурса, който той е вложил в добитъка си. За сравнение, мога да посоча данни от Комисията по финансов надзор, според която пазарният дял на имуществените застраховки към 2008-ма година е 15,36%, докато този на автомобилната злополука е 71,52%. Отчитайки разликата в условията, ясно се вижда, че в момента значимото имущество е автомобилът, а не толкова недвижимата собственост.

Разбира се, има вероятност сключената застраховка да е условие за ползвания земеделски кредит от страна на Никола Марков. Това не отменя разсъждението за популярността на застрахователните продукти, а дори показва умело използване на финансови продукти.

Разглеждайки източниците на приход на разглежданото семейство, прави впечатление един интересен факт. Те разполагат с шевна машина, която дава стабилен постоянен доход и е капитал, който несъмнено възвръща своята инвестиция. През зимните месеци - март, април, както и октомври, ноември и декември, съпругата на Никола е успяла да добави към семейния бюджет сумата от 3380 лв. Това може да се тълкува като добро средство за „хвърляне на мост” през зимните месеци. Селяните нямат реколта, нямат приходи, запасите са на привършване, а семейството има нужда от източник на средства. Сама по себе си шевната машина е луксозна стока, която не всяко домакинство може да си позволи. Фактът, че семейство Маркови може да се похвали с такава придобивка е показателен за тяхното всекидневно мислене. Те

използват тази стока както за лично, така и за ползване от други хора, като в същото време имат възможност за приход на капитали.

От друга страна, мисля че трябва да се обърне внимание на данните в обобщенията, които показват цялостен преглед на свършеното през годината и на натрупания или намалял капитал. От сметката, която е направил Никола Марков става ясно, че неговият приход през земеделската 1940 година възлиза на 13 068 лв. За сравнение, нарастването на капитала при Васил Кузманов от Долна Секирна е 10 965 лв. Анализирайки по-подробно предоставените данни и отчитащи разликата с разходите, то простата аритметика показва, че чистата печалба от стопанската година е около 141 лв. Тук могат да бъдат направени различни предположения за източниците на тази печалба. Вероятно влияние оказва географското положение, начинът на обработване. Вглеждайки се по-подробно могат да се анализират причините, водещи до тази разлика.

Обръщам внимание на това, тъй като това сравнение е важно от чисто методологическа гледна точка. Изследователите могат да проучат няколко стопанина и да пресъздадат различните начини и механизми на обработка на земята. Друго предимство на този тип изследване е възможността да се проследи един стопанин в няколко последователни години. Така ще бъдат възстановени както икономическите условия, които са действали по онова време, но и дали отделният човек е променил или запазил начина си на работа. Може да се каже, че методите, които са били използвани за обработка на земята след това са възпроизвеждани от неговите наследници.

Струва ми се важно да се отбележи дейността по земята, която е извършил Никола Марков по време на своята земеделска година. От попълненото в книжката става ясно, че 10 декара, които той притежава са използвани през тази година по следния начин- 3 декара, засяти с жито и 7 декара - с фий . Предишната година същата нива е била заета изцяло с жито, а две години по-рано земята е оставена да почива. Другата нива е засята с жито през настоящата 1940 г., през 1939-та е отглеждан ечемик. Не може да не прави впечатление разнообразието от култури, които се отглеждат. Това говори за специфично познание на земята и добро образование, от гледна точка на земеделско познание. Не е случаен фактът, че 30-те години на 20-ти век „ са годините, когато в страната е изплетена мрежа от земеделски професионални училища.”¹⁰

¹⁰ Иванов, М. Чудото на зачатieto или как България бе „обременена с комунизъм”. - Социологически проблеми, XXI , 2007, 3–4, с. 321.

Масовизирането на земеделското образование не може да не даде резултати. В крайна сметка от тези специализирани училища излизат обучени в някакъв тип отглеждане на земя производители. Дори да нямат достъп до най-съвременни за времето си постижения в тази област, самото образование и формиране на друг тип отношение към земята, е достатъчно доказателство за развитие в тази насока.

Неслучайно земеделската книжка оставя отворена графа за период на торене на земята. Двете части от притежаваната от Никола Марков земя са обработвани с торове през 1938 година. Самото знание за възможност за наторяване е много показателно. Би следвало да заключим, че ефектът, който има торенето все още не е достигнал пълния си капацитет. Обработката с химикали категорично е феномен от „модерното“ земеделие и би трябвало да го споменем като елемент от модернизацията на българското село.

От социологическа гледна точка, предоставените данни дават възможност за доста плътно „микро-историческо описание“. Микроисторията може да даде много факти, които по никакъв друг начин не биха могли да попаднат в обсега на внимание на класическите историци. Историята се пише от победителите, ако мога да перифразирам Халбваск и в този смисъл разказът, който представя Никола Марков от село Марийно е много важен. Официалната статистика е окрупнила данните, които той е предоставил и след това няма как да разберем каква е била дажбата на неговия добитък или колко е изхарчено за надницата на наетия работник. Ето защо е много важно да се изследват земеделските книжки. Стопанската социология, а и история ми се струват доста подценена област, която може да покаже изключително интересни данни за всекидневието на живеещите в Царство България занаятчии, лозари, земеделци, животновъди.

Връщайки се към изходните си хипотези, мога да кажа, че изследваната земеделска книжка показва значително отгласване от традиционните занятия, които са били широко разпространени. Обработването на земята посредством модернизационни елементи като наторяване, диверсифициране на продуктите, които се засяват и т.н., показва необратимостта на процеси, започнали да действат в българското село.

В този момент могат да се добавят и чисто гражданските активности, с които се занимава стопанинът и които водят до заключението, че той има съзнание за извършването им. В този смисъл, мисля, че можем да говорим за процес на модернизация. Действащият пазар, натискът от страна на конкуренцията на други стопани, не може да не окаже влияние и на микросоциално ниво. Задругата, в която

участват земеделците, както и интересите им внушават размисли за трансформации, които са започвали на определен етап и които имат своя потенциал за развитие. Неслучайно направих пространното изясняване на исторически факти. То ми бе нужно, за да поставя Никола Марков в контекст, който може да даде насоките по мисленето за него и неговото семейство.

От гледна точка на другата ми хипотеза смятам, че разказът, който получаваме от земеделските книжки е изключително богат материал за изследване. „Микроисторията” не е единна парадигма, няма манифест, няма и своя „Капитал”, но така или иначе има множество разкази за историята ѝ, следователно има история.”¹¹ Може да се каже, че съвременните методи за социологическо изследване се стремят все повече към насочване вниманието към микро-историите, към личните разкази, които са различни от официалните и които могат да предложат изключително ценен материал за проникване във всекидневния свят на индивиди, които няма как да бъдат достигнати. Оттук следва изводът, че този тип свидетелство, каквото е земеделската книжка на Никола Марков представлява многообразен профил на множество участници в процесите, случвали се в България през 30-те години на 20-ти век. От една страна изследователят получава чисто количествена информация за конкретните дейности, които извършва земеделският стопанин, от друга могат да се правят изводи за типа производство, за упражняването на гражданските му права, както и за всекидневните му дейности, които често пъти остават извън обсега на вниманието на социолози, историци, етнологични и др.

Тази работа направи само опит да покаже основните елементи, които могат да бъдат открити при първоначално запознаване с данните. Тя няма претенция за изчерпателност и е насочена изцяло към изграждане на опорна точка, при следваща работа с този тип емпиричен материал.

¹¹ Деянова, Л. Очертания на мълчанието. „Критика и хуманизъм”, С.2009, 205 с.

Библиография:

Деянова, Л. Очертания на мълчанието, „Критика и хуманизъм”, С,2009

Димитров, Г. Университетски курс по социология края на XX век. Социология за свободата. Университетско издателство „Св.Климент Охридски”, С, 2001г.

Социологически проблеми, бр.3-4, 2007 г. Издание на Института по социология към БАН

Учебно помагало по история за зрелостници и кандидат-студенти, Просвета, С,2001г.